

Купешова Б.К.*

Экономика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы
Нархоз Университеті
Алматы қаласы, Қазақстан
E-mail: bayan.kupeshova@narхоз.kz
ORCID: 0000-0002-5335-8685

Базарбаев А.О.

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Нархоз Университеті
Алматы, Қазақстан
E-mail: asylbek.bazarbaev@narхоз.kz
ORCID: 0000-0002-3290-3349

БЮДЖЕТ ТАПШЫЛЫҒЫ: ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ СЕБЕП-САЛДАРЫ

Аңдатпа: Бюджет тапшылығы-бұл ел экономикасын дамытудың өткір проблемасы, оның мәні бойынша ол әлемнің көптеген елдерінің әлеуметтік-экономикалық құбылысына айналды, өйткені бұл экономикадағы жағымсыз процестердің тұрақты және ұзақ өсуіне байланысты. Атап айтқанда, бюджеттік сальдонның мөлшері жиынтық сұраныс пен кірістің мөлшеріне, баға деңгейіне, төлем балансының жағдайына әсер етеді. Нарықтық қатынастар жағдайында бюджет тапшылығының объективтілігін тану, оны объективті экономикалық категория ретінде қарастыруды және оның даму заңдылықтарын зерттеуді талап етеді. Соңғы уақытта Қазақстанда экономика дамуының тұрақтылығына және мемлекеттік бюджеттің теңгерімділігіне қол жеткізуге ерекше назар аударылуда. Тапшылықты мемлекеттік қарыздар шығару немесе қағаз ақша шығару арқылы салыстырмалы түрде оңай жабуға болады. Бюджеттің елеулі және созылмалы тапшылығы кезінде қарыздар инфляцияның дамуына, ақша айналымы заңдарының бұзылуына, ақшаның құнсыздануына, нақты кірістердің төмендеуіне және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкелетін қосымша (яғни тауар айналымының қажеттіліктерінен тыс) ақша эмиссиясымен қамтамасыз етілетін мемлекеттік қажеттіліктерін өтемейді.

Мемлекет қарызға алған ресурстарды қайтаруға міндетті. Бұл қаржыландыру объектілерін таңдауға белгілі бір талаптар қояды. Инвестицияларға қаражат жұмсай отырып, олардың өтелетініне сенімді болу керек. Сонымен қатар, күрделі салымдарға бағытталған қаражаттың пайдаланылуына ғана емес, сонымен қатар инвестицияларды салудан алынған кіріске (пайдаға) қатаң бақылау орнату қажет.

Мақалада күрделі қаржы-экономикалық категория болып табылатын бюджет тапшылығы проблемалары қарастырылады, онда бюджет жүйесінің пропорциялары, мемлекет кірістерінің ағындары арасындағы байланыс көрінеді және көрінеді. Бюджет тапшылығы экономикалық және қаржылық қызметтегі тұрақсыз жағдайды көрсетеді.

Түйін сөздер: бюджет, бюджет тапшылығы, мемлекеттік бюджет, бюджет саясаты, тапшылық себептері, мемлекеттік басқару.

Кіріспе

Соңғы жылдары мемлекеттік бюджетке бағытталған жаһандық зерттеулердің көлемі айтарлықтай өсті. Мемлекеттік басқарумен, саясатты жүзеге асырумен және жергілікті өзін-өзі басқарумен байланысты мемлекеттік бюджетті зерттеу тақырыбы болашақ пікірталастар үшін қызықты болуы мүмкін.

Сондай-ақ, мемлекеттік басқарумен байланысты әлеуметтік ғылымдар журналдарында мемлекеттік бюджет туралы пікірталасты ынталандыру мүмкіндіктері бар. Дамыған мемлекеттерде бұл салада басылымдар тұрғысынан зерттеулер, айтарлықтай көп, ал Қазақстанда осы тақырып бойынша ғылыми зерттеулер шектеулі болып қала береді, сондықтан қосымша зерттеулер қажет.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы экономиканың құрылымдық өзгерістері кезеңінде бюджеттік менеджменттің ғылыми негіздемесі үшін бюджет тапшылығының себеп-салдарлық байланыстарын белгілеу болып табылады.

Зерттеу мақсаты - мемлекеттік бюджет тапшылығы проблемаларының мәнін ашу, оның себеп-салдарлық байланыстарын негіздеу.

■ Әдебиетке шолу

Қазіргі қоғамдағы мемлекеттік қаржының рөлі сапалы түрде өсті және іс жүзінде төтенше сипаттағы жалпыұлттық ауқымды мәселелерді шешуде шешуші рөл атқарады. Бұл ретте қаржы ресурстарын әртүрлі орталықтандырылған қаражат қорлары арасында бөлудің және қайта бөлудің икемді құқықтық тетіктері, яғни бюджеттік реттеу әдістері ерекше өзекті болып табылады.

Мемлекет қоғамды дамыту мақсатында өзінің жария функцияларын іске асыра отырып, өзінің бюджеттік жүйесін құрайтын ақша қаражаттарының орталықтандырылған қорларын жинақтайды, қайта бөледі және пайдаланады, сондай-ақ қаржылық қызметтің барлық кезеңдерінде қаржылық бақылауды жүзеге асырады [1].

Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодесінің 17-18 баптарына сәйкес кірістер мен шығыстар, таза бюджеттік кредиттеу және қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо арасындағы айырма теріс нәтижеде болғанда бюджеттік тапшылық болып табылады. Бюджет тапшылығын қаржыландыру бюджет тапшылығын қарыз алу және бюджет қаражатының пайдаланылатын қалдықтары есебінен жабу жолымен қамтамасыз етіледі. [2].

Отандық ғалымдар Мельников В.Д, Құлпыбаев С.Қ. пікірлері бойынша тапшылықтың рұқсат етілген деңгейі елдің жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) 2-3% құрайды. Олар бюджет тапшылығының пайда болуы себептеріне мыналарды жатқызған: ел экономикасындағы өндірістің жалпы құлдырауы; қоғамдық өндіріс шығындарының өсуі; тауар массаларымен қамтылмаған ақшаны айналымға шамадан тыс шығару; бюджет шығыстарында экономиканың даму деңгейіне сәйкес келмейтін елеулі әлеуметтік шығыстардың басым болуы; әскери шығыстарды қаржыландырудың үлкен көлемі, н әскери-өнеркәсіптік кешенді ұстауға, басқаруға; «көлеңкелі» экономиканың ауқымды айналымы; ұлттық экономикадағы өнімсіз шығындар мен шығындар. Онымен қатар олар бюджет тапшылығын жабудың келесі әдістері бар екендігін атап өткен: мемлекеттік қарыздар; салық салуды ұлғайту; ақша эмиссиясы[3].

Ресейлік авторлар Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. еңбектерінде бюджет тапшылығының пайда болу себептері 1-ші суретте қарастырылған [4].

1 - Сурет. Бюджет тапшылығының себептері

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [4]

Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. айтуы бойынша бюджет тапшылығын азайту арнайы әзірленген бағдарлама бойынша жүзеге асырылуы керек. Нақты нәтижеге қол жеткізу және бюджет тапшылығын азайту үшін аталған іс-шаралар олардың бірлігінде қарастырылып, жан-жақты қолданылуы керек. Ағымдағы бюджет баланс принципі бойынша жасалады, яғни нөлдік сальдомен, ал болжамды кірістерден тыс шығындар теріс сальдоға ие болатын Даму бюджетінде көрініс табады. Екі нұсқада да мақсатқа қол жеткізіледі: бюджет тапшылығының мақсатты сипатын заңдастыру, тартылатын ресурстардың қозғалысын, олардың пайдаланылуы мен тиімділігін бақылау мүмкіндігін қамтамасыз ету [4].

■ Материалдар және әдістер

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі қазіргі қаржы теориясының іргелі ережелері, бюджеттік қатынастарды басқару саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері болып табылады. Мақалада талдау және синтез, индукция және дедукция, аналогия, жүйелік, салыстырмалы және графикалық талдау және т.б. әдістері қолданылды.

Мақалада бюджетті реттеудің негізгі әдістері мен бюджет тапшылығын қаржыландыру көздері сипатталған, соның негізінде экономикада бір әмбебап әдіс жоқ және бюджетті толтырудан басқа әдістердің әрқайсысы әртүрлі жағымсыз қасиеттерге ие, бұл шоғырланудың көп бөлігі мемлекет экономикасына теріс әсер етуі мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Ең жақсы нұсқа-бюджетті жоспарлау процесіне, баптардың әрқайсысы үшін кірістің максималды және минималды көлемін есептеуге және осы мәндерді жоспарлы құжатқа салуға көп көңіл бөлінетін ықтимал «тапшы» жағдайлардың алдын алу. Алайда, бюджет тапшылығы туындаған жағдайда, оны жоюдың ең тиімді әдісі-олардың әрқайсысының жағымсыз қасиеттерін шоғырландырмас үшін бірнеше көздерді біріктіру.

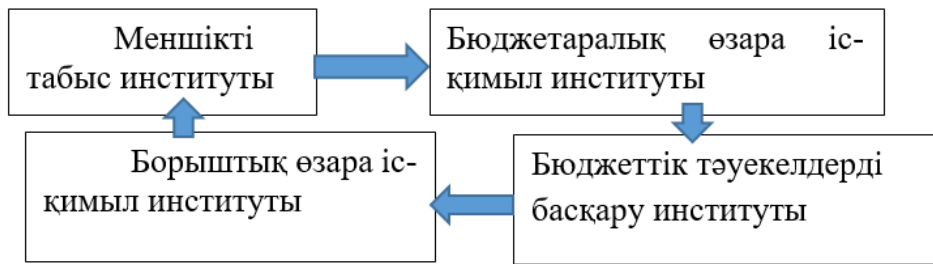
Бюджеттің тепе-теңдігіне қол жеткізуге болатын әдістер (кейбір авторлар оның түрлерімен анықтайды) 1-кестеде келтірілген.

1 - Кесте. Бюджетті теңестіру әдістері

Авторлар сипаттамасы	Жіктеу ерекшелігі	Сипаттамасы
1	2	3
Н.Я. Кривоносова	Жетістік кезеңділігі бойынша	Қысқа мерзімді тепе-теңдік (бір жыл); ұзақ мерзімді тепе-теңдік (бірнеше жыл); нақты теңгерімділік (бюджеттің атқарылу нәтижесі); жоспарланған теңгерімділік (нормативтік актімен: заңмен)
Е.В. Кузнецова	Жетістік дәрежесі бойынша	Жалпы (қарыз алуды тарту); базалық (бюджет кірістері + өтеусіз түсімдер); меншікті (бюджет кірістері – өтеусіз түсімдер)
А.В. Галухин, О.И. Тишутина		Оңтайлы теңгерімділік-бюджеттің теңгерімділігін тек салықтық және салықтық емес кірістер (аумақтардың меншікті кірістері) есебінен қамтамасыз ету; реттелетін теңгерімділік-салықтық және салықтық емес кірістер есебінен ғана емес, сонымен қатар бюджетаралық трансферттер (өз кірістері және жоғары тұрған бюджеттен алынған бюджетаралық трансферттер) есебінен балансты қамтамасыз ету; бюджеттің жалпы тепе-теңдігі-тапшылықты жабу үшін қайтарылатын қарыздарды тарту арқылы балансқа қол жеткізіледі

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [5]

Жұмыста [6] бюджеттің тепе-теңдігіне қол жеткізу әдістерінің матрицасы ұсынылған. Бұл ретте төрт институт (меншікті кірістер, бюджетаралық өзара іс-қимыл, борыштық қарыздар, бюджеттік тәуекел-менеджмент) бюджетті құру және атқару кезеңдерінде өз функцияларын орындайтын реттеудің бюджеттік-құқықтық институтын құрайды. Сонымен бірге, оны бюджеттік процесте іске асыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін теңгерімділік құралдарын білу маңызды, бұл ретте уәкілетті органдар бюджет тапшылығының мөлшерін барынша азайту қажеттігіне негізделуі тиіс (сурет 2).

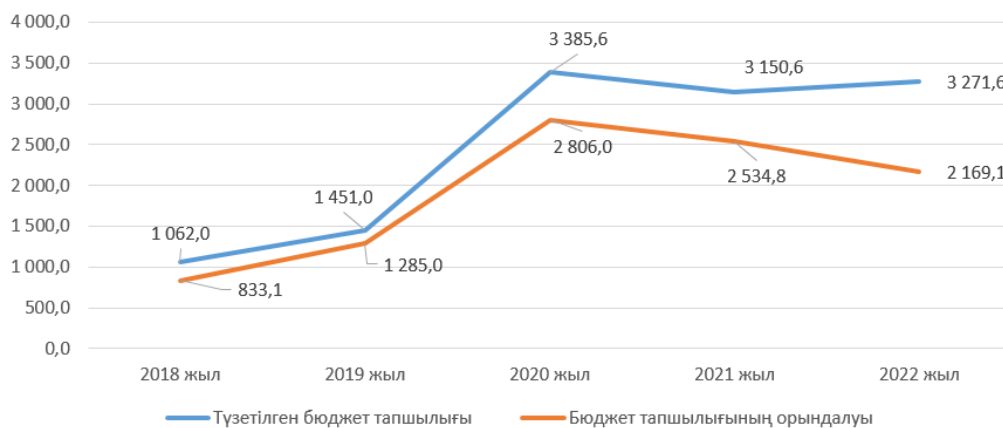
2 - Сурет. Бюджеттің теңгерімділігін қамтамасыз ету әдістері
Дереккөз: авторлармен құрастырылды [6]

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бюджет тапшылығының мөлшерін азайтуды бюджеттің жұмыс істеуінің жеке қағидатына бөлген жөн, бұл ретте олардың өкілеттіктері мен жауапкершіліктерінің аражігін ескере отырып, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүдделерін үйлестіру қағидаттары негізінде бюджеттерді бөлу мен пайдалануды қаржылық-құқықтық реттеу маңызды мәнге ие. Бюджет жүйесінің әрбір жеке деңгейінде бюджеттің теңгерімділігі жағдайында мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өзіне алатын міндеттемелерді қаржыландырудың заңнамалық тетігін әзірлеуге бағдарлану қажет.

■ Нәтижелер және талқылаулар

Болашақта бюджеттің теңгерімсіздігі мәселелерін шешу экономиканы әртараптандыру болуы мүмкін көмірсутек шикізатын сату сияқты құбылмалылықтың жоғары үлесімен ерекшеленетін баптарды бюджеттің кіріс бөлігінде алып тастау (немесе едәуір азайту) арқылы. Пайда болған артықты шикізат экспортын ұлғайтудың орнына қосымша құны жоғары отандық өнім өндірісін дамытуға бағыттауға болады, бұл тұрақты кіріс баптарының пайда болуын қамтамасыз етеді.

Пандемия елдер қабылдаған бюджеттік ережелерді бұзды және бюджет тапшылығы сияқты көрсеткіштерді шектеді. Алайда, пандемияның экономикалық салдары және осы салдарларды жеңілдетуге бағытталған ауқымды бюджеттік қолдау көптеген елдерде бюджет тапшылығының күрт өсуіне әкеліп соқтырды.

3 - Сурет. 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығы, млрд.теңге
Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

2-ші суретте 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығының динамикасы бейнеленген. Пандемияның салдарынан 2020 жылы түзетілген бюджет тапшылығы 3385,6 млрд.теңгені құраған, орындалуы 2806,0 млрд.теңгені құрады. 2021 жылы түзетілген бюджет тапшылығы 3150,6 млрд.теңгені құраған, орындалуы 2534,8 млрд.теңгені құрады. Бюджет тапшылығының орындалуы 2021 жылдан бастап төмендегені байқалды.

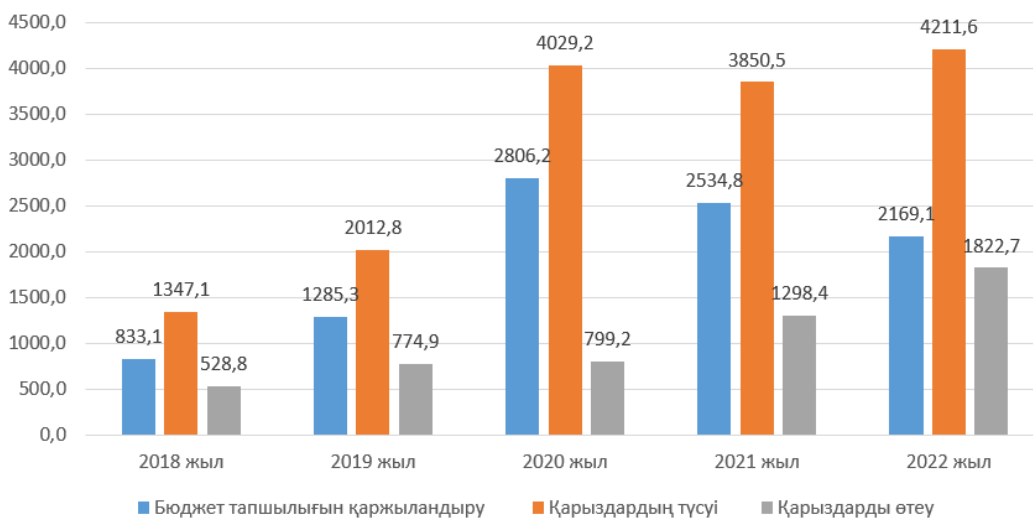
1 - Кесте. Қазақстан Республикасының 2018-2022 жылдар аралығындағы бюджет тапшылығын қаржыландыру мен өтеудің өзгерістері

		2018-2019 жылдар		2019-2020 жылдар		2020-2021 жылдар		2021-2022 жылдар	
		трлн. теңге	%						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Бюджет тапшылығын қаржыландыру	452,2	54,28	1520,9	118,3	-271,4	-9,7	-365,7	-14,4
2	Қарыздардың түсуі	665,7	49,42	2016,4	100,2	-178,7	-4,4	361,1	9,4
3	Қарыздарды өтеу	246,1	46,54	24,3	3,1	499,2	62,5	524,3	40,4

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

Бюджет тапшылығын қаржыландыру соңғы жылдары төмендеу динамикасын көрсетуде, 2020-2021 жылдары -271,4 трлн.теңгеге азайды, ол -9,7 пайызды құраған, 2021-2022 жылдары -365,7 трлн.теңгеге азайды, ол -14,4 пайызды құраған. Қарыздардың түсуі 2020-2021 жылдары пандемия кезінде -178,7 трлн.теңгеге азайды, ол -9,7 пайызды құраған. 2021-2022 жылдары Қарыздардың түсуі 361,1 трлн. теңгеге ұлғайған, өсім 9,4 пайызды құрады.

Қарыздарды өтеу 2020-2021 жылдары 499,2 трлн. теңгеге ұлғайған, өсім 62,5 пайызды құрады, 2021-2022 жылдыары 524,3 рлн. теңгеге ұлғайған, өсім 40,4 пайызды құрады.

4 - Сурет. 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығын қаржыландыру, млрд.теңге

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

Бюджеттің кеңейіп келе жатқан тапшылығы мемлекеттік қарыздар есебінен жабылады: мемлекеттік қарыз көлемі 10 жылда 5,7 есе өсті, бұл оны өтеуге және қызмет көрсетуге арналған шығыстардың өсуіне әкеледі (2022 жылы 3,2 трлн теңгеге дейін 6 еседен астам, 2013 жылы 0,5 трлн теңгеге дейін өсті. Бюджет тапшылығын қаржыландыру құралдарында (2015-2016 жылдарды қоспағанда) көлемі 2013 жылы 3,6 трлн теңгеден 2022 жылы 14,2 трлн теңгеге дейін өскен МБҚ басымдық береді. МБҚ бойынша сыйақы мөлшерлемесі инфляцияның қарқынды өсуі және базалық мөлшерлеменің өсуі аясында, әсіресе 2022 жылы (+180 б.п.) байқалатын өсуді көрсетеді. Мемлекеттік бюджет шығыстарын жабуға ҚР Ұлттық қорының қаражаты да пайдаланылады: соңғы 10 жылда барлық түскен кірістердің 65% - ы тәркіленді (2015 жылы түсімдер сомасының өсуі тек қана ұлттық валютаның құбылмалы бағамына көшумен байланысты болды). Ұлттық сомасының өсуі тек қана ұлттық валютаның құбылмалы бағамына көшумен байланысты болды).

Ұлттық қор қаражатының теңгелік көлемі айырбас бағамының әлсіреуімен қолдауды жалғастыруда, ал валюталық активтер айтарлықтай төмендейді (7 жылда -22%). Бұл олардың бюджетке аударымдарды қамтамасыз ету үшін сатылуына да, қаржы нарықтарындағы соңғы жағымсыз өзгерістерге де байланысты (акцияларды, облигацияларды қайта бағалау). Ұлттық банк тарихи тұрғыдан базалық мөлшерлемені жеткілікті жоғары деңгейде ұстайды, алайда бұл экономикадағы ақша массасы мен инфляцияның төмендеуіне толық ықпал етпейді, бірақ экономикалық өсуді тежеуі мүмкін. ҚР әлеуметтік-экономикалық даму болжамына сәйкес, 2023-2025 жылдары байқалатын үрдістер жалғасатын болады: 2025 жылға қарай мемлекеттік бюджет тапшылығы 3,9 трлн теңгеге дейін тереңдей түседі, мемлекеттік қарыз 42% - ға ұлғаяды. Алулардың тұрақты жоғары деңгейі кезінде (2020 жылдан бастап 4 трлн теңгеден астам) Ұлттық қор активтерінің көлемі көбінесе әлемдік шикізат және қаржы нарықтарындағы ахуалдың одан әрі дамуына байланысты болады [8].

Бюджет қаражатын тиімсіз игеру мәселесі көптеген жылдар бойы жалғасып келеді. 2022 жылы мемлекеттік бюджеттің шығыстары 93,5% – ға, Республикалық бюджеттің шығыстары 94,7% – ға, жергілікті бюджеттердің шығыстары 96,3% - ға орындалды. Бұл ретте республикалық бюджет бойынша 71 млрд теңге игерілмеген. Қаражаттың көп бөлігі денсаулық сақтау, мәдениет және спорт, экология және табиғи ресурстар, Ақпарат және қоғамдық даму министрліктерінде игерілмеген [9].

«Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы (AERC)» бағалауы бойынша, 2023 жылы мемлекеттік бюджет шығындарының 20,1 трлн теңгеге дейін өсуін болжайды. Салық түсімдері мен мемлекеттік бюджет шығыстарының болжамын ескере отырып, ACER 2022 жылы мемлекеттік бюджет тапшылығы 2,6 трлн теңгені немесе (-) ЖІӨ-ге 2,9% құрайды деп күтеді. 2023 жылы ФУКС мемлекеттік бюджет тапшылығын 4,3 трлн теңгеге немесе (-) ЖІӨ-ге 4,3% - ға дейін кеңейтуді болжайды. Соңғысы 2023 жылы Ұлттық қордан берілетін трансферттердің контрциклдік бюджеттік Ережеде мәлімделген 2,2 трлн теңгеге дейін қысқарту болжамымен түсіндіріледі [10].

Ішкі нарықтағы еркін өтімділіктің шектелуін ескере отырып, бюджет тапшылығын қаржыландырудың баламалы көздері ретінде халықаралық қаржы ұйымдарының бюджеттік қолдау ретінде тартылатын шетел валютасындағы жеңілдікті қарыздары қаралатын болады. Сонымен қатар, ішкі нарықта өтімділік жеткіліксіз және халықаралық капитал нарықтарында қолайлы нарықтық жағдай болған жағдайда, шетел валютасында қосымша қаржыландыру көздерін іздеу үшін сыртқы капитал нарықтарына шығу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды. Жалпы бюджет тапшылығын қаржыландыруды борыш құрылымының теңгерімділігін, төлемдердің шыңына жол бермеуді және валюталық тәуекелдерді барынша азайтуды ескере отырып, қолайлы шарттармен қамтамасыз ету жоспарлануда [11].

Бюджеттің қайталанатын проблемалары - бұл ұзақ мерзімді тендерлік рәсімдер, соның салдарынан бюджет жыл соңына дейін белсенді түрде игеріледі, бұл оны тиімді пайдалануға әкелмейді, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін, тиімсіз жоспарлау мен орындауды тудырады, бұл бюджетті бірнеше рет нақтылауға және түзетуге әкеледі.

Бюджетті игерудегі басты мәселе-бюджет тиімділігінің негізгі көрсеткіштерін дұрыс бағаламау. Бюджетті игерудің өзі тиімділіктің көрсеткіші бола алмайды. Бірақ индикатор, мысалы, инвестицияларды қайтарудың тиімділігі болуы мүмкін. Бюджет қаражатын пайдаланудың нәтижесі мемлекет қаржыландыратын басқа жобалар мен салаларда да көрінуі керек.

Бюджет қаражатын тиімді пайдалану үшін бірыңғай стандартты енгізу қажет, әсіресе әртүрлі реформалардан «зардап шеккен» салаларда, бұл медицина мен білім.

Бюджеттік шығындардың тиімділігі-бұл үлкен мәселе. Мемлекеттік қаржыны ұтымды пайдалану Үкіметтің мәжіліске, ал жергілікті атқарушы органдардың мәслихаттарға есеп беруі кезінде ғана мүмкін болады.

Бюджет саласында азаматтар тарапынан толыққанды және тәуелсіз бақылау жетіспейді, тағы бір мәселе-өңірлік әкімдерге жоғары тұрған бюджеттен бюджеттік қаржыландыруға байланысты.

■ Қорытынды

Бюджет тапшылығы мәселесі Қазақстан Республикасы үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып саналады. Қазіргі кезеңде бюджет тапшылығын азайту жолдары әзірленуде, оның сипаттамалық ерекшеліктерін ескере отырып, бюджет тапшылығын басқаруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленуде. Бюджет тапшылығының пайда болуын болдырмау немесе оның мөлшерін азайтуға қол жеткізу үшін мыналарды ескеріп, орындау қажет:

- қаржы ресурстарының өсуінің шарты ретінде қоғамдық ұдайы өндірістің тиімділігін арттыру – бюджет кірістерінің өсуінің негізгі кезі;
 - салық заңнамасын жетілдірумен қатар салық төлеушілер шеңберін кеңейту;
 - экономиканың нақты секторына бағытталатын мемлекеттік бюджет шығыстарының көлемін оңтайландыру және қайта құрылымдау;
 - өндірістік емес салада ақылы қызметтер жүйесін дамыту және жоспарлауды жетілдіру;
 - кірістер мен шығыстардың оңтайлы құрылымын қалыптастыру мақсатында көп варианты негізде бюджеттеу;
 - мемлекет шығыстарын айналымдағы ақша массасының ұлғаюынсыз, демек, инфляциялық процестердің өсуінсіз қаржыландыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік бағалы қағаздар нарығының дамуы;
 - инвестиция түрінде елге шетелдік капиталды тарту. Бұл фискалдық және экономикалық сипаттағы бірнеше міндеттерді бірден шешуге мүмкіндік береді: бюджет шығыстарын қысқарту, тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін базаны кеңейту, елдің төлем балансын жақсарту, жаңа салық төлеушілердің пайда болуы және сәйкесінше бюджетке төлемдерді ұлғайту.
- Нақты нәтижеге қол жеткізу үшін жекелеген іс-шараларды жүргізу жеткіліксіз, осы шараларды кешенді, бірлікте пайдалану қажет. Бұл республиканың қаржылық жағдайын тұрақтандыруға ықпал ететін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ткаченко Р.В. Роль бюджетного регулирования в современном обществе// Актуальные проблемы российского права. – 2020. – Т. 15. – № 11. – С. 122–132. – DOI: 10.17803/1994-1471.2020.120.11.122-132
2. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.)
3. Қаржы: Оқулық/ С.Құлпыбаев, С.Ж.Ынтықбаева, В.Д. Мельников. – Алматы: Экономика, 2015. – 784 б.
4. Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. Регулирование бюджетного дефицита// <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-byudzhetnogo-defitsita>
5. Куприянова Л.М., Сурхаев И.Д. Сбалансированность федерального бюджета. Учет. Анализ. Аудит. 2020;7(4):52-62.
6. Галухин А. В. Сбалансированность бюджета как условие обеспечения его устойчивости. Вопросы территориального развития. 2015;21(1). URL: <http://vtr.isert-ran.ru/article/1467>.
7. Отчет об исполнении Государственного бюджета за период 2018-2022 годы // <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/54709?lang=ru>
8. Показатели госбюджета Казахстана увеличились более чем в 3 раза за 10 лет - АФК // https://www.kt.kz/rus/ekonomika/_1377948342.html
9. Эксперты рассказали, что мешает эффективному использованию госбюджета в Казахстане// <https://www.zakon.kz/6388855-eksperty-rasskazali-chto-meshaet-effektivnomu-ispolzovaniyu-gosbyudzhetu-v-kazahstane.html>
10. АERC: Дефицит бюджета в 2023 году может достигнуть 4,3 трлн тенге// <https://kapital.kz/finance/109902/aerc-defitsit-byudzhetu-v-2023-godu-mozhet-dostignut-4-3-trln-tenge.html>
11. Дефицит бюджета в 2024 году может достигнуть 3,5 трлн тенге// <https://kapital.kz/economic/118501/defitsit-byudzhetu-v-2024-godu-mozhet-dostignut-3-5-trln-tenge.html>

REFERENCES:

1. Tkachenko R.V. Röl büdjetnogo regulirovania v sovremennom obşestve// Aktuälnye problemy rosiskogo prava. – 2020. – Т. 15. – № 11. – С. 122–132. – DOI:10.17803/1994-1471.2020.120.11.122-132
2. Büdjetnyi kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrä 2008 goda № 95-IV (s izmeneniami i dopolneniami po sostoianiu na 01.05.2023 g.)
3. Qarjy: Oqulyq/ S.Qülpybaev, S.J.Yntyqbaeva, V.D. Melnikov. – Almaty: Ekonomika, 2015. – 784 b.
4. Husainova E.A., Ahmitänov R.M., Hairullin A.R. Regulirovanie büdjetnogo defisita//<https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-byudzhetnogo-defitsita>
5. Kuprianova L.M., Surhaev İ.D. Sbalansirovannöst federälного büdjeta. Uchet. Analiz. Audit. 2020;7(4):52-62.
6. Galuhin A. V. Sbalansirovannöst büdjeta kak uslovie obespechenia ego ustoichivosti. Voprosy teritoriälного razvitiia. 2015;21(1). URL: <http://vtr.isert-ran.ru/article/1467>.
7. Ochet ob ispolnenii Gosudarstvennogo büdjeta za perod 2018-2022 gody//<https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/54709?lang=ru>
8. Pokazateli gosbüjeta Kazahstana uvelichilis bolee chem v 3 raza za 10 let - AFK // https://www.kt.kz/rus/ekonomika/_1377948342.html
9. Eksperty rasskazali, chto meşaet effektivnomu ispolzovaniyu gosbüjeta v Kazahstane //<https://www.zakon.kz/6388855-eksperty-rasskazali-chto-meshaet-effektivnomu-ispolzovaniyu-gosbyudzhetu-v-kazahstane.html>
10. AERC: Defisit büdjeta v 2023 godu mojet dostignüt 4,3 trln tenge//<https://kapital.kz/finance/109902/aerc-defitsit-byudzhetu-v-2023-godu-mozhet-dostignut-4-3-trln-tenge.html>
11. Defisit büdjeta v 2024 godu mojet dostignüt 3,5 trln tenge//<https://kapital.kz/economic/118501/defitsit-byudzhetu-v-2024-godu-mozhet-dostignut-3-5-trln-tenge.html>

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА: СОСТОЯНИЕ, ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Купешова Б.К.*

Магистр экономических наук., старший преподаватель
 Университет Нархоз
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: bayan.kupeshova@narhoz.kz
 ORCID: 0000-0002-5335-8685

М.А. Айтказина

Базарбаев А.О.
 Кандидат экономических наук,
 ассоциированный профессор
 Университет Нархоз
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: asylbek.bazarbaev@narhoz.kz,
 ORCID: 0000-0002-3290-3349

Аннотация: дефицит бюджета-острая проблема развития экономики страны, по своей сути она стала социально-экономическим явлением многих стран мира, так как обусловлена устойчивым и продолжительным ростом негативных процессов в экономике. В частности, размер бюджетного сальдо влияет на величину совокупного спроса и дохода, уровень цен, состояние платежного баланса. Признание объективности бюджетного дефицита в условиях рыночных отношений требует рассмотрения его как объективной экономической категории и изучения закономерностей его развития. В последнее время в Казахстане особое внимание уделяется стабильности развития экономики и достижению сбалансированности государственного бюджета. Дефицит можно относительно легко покрыть, выпуская государственные займы или выпуская бумажные деньги. При значительном и хроническом дефиците бюджета займы не компенсируют потребности государства, которые обеспечиваются дополнительной (т.е. сверх потребностей товарооборота) денежной эмиссией, приводящей к развитию инфляции, нарушению законов денежного обращения, обесценению денег, снижению реальных доходов и снижению уровня жизни населения.

Государство обязано вернуть заимствованные ресурсы. Это предьявляет определенные требования к выбору объектов финансирования. Тратя средства на инвестиции, вы должны быть уверены, что они окупятся. Кроме того, необходимо установить строгий контроль не только за использованием средств, направленных на капитальные вложения, но и за доходом (прибылью), полученным от инвестиций

В статье рассматриваются проблемы бюджетного дефицита, представляющего собой сложную финансово-экономическую категорию, в которой отражаются и проявляются пропорции бюджетной системы, взаимосвязь потоков доходов государства. Дефицит бюджета отражает нестабильную ситуацию в экономической и финансовой деятельности.

Ключевые слова: бюджет, дефицит бюджета, государственный бюджет, бюджетная политика, причины дефицита, государственное управление.

BUDGET DEFICIT: STATE, CAUSES AND CONSEQUENCES

Kupeshova B.K.*

Master of Economics, Senior Lecturer
 Narkhoz University
 Almaty city, Republic of Kazakhstan,
 E-mail: bayan.kupeshova@narhoz.kz
 ORCID: 0000-0002-5335-8685

Bazarbayev A.O.

Candidate of Economic Sciences,
 Associate Professor
 Narkhoz University
 Almaty city, Republic of Kazakhstan,
 E-mail: asylbek.bazarbaev@narhoz.kz,
 ORCID: 0000-0002-3290-3349

Abstract: The budget deficit is an acute problem of the development of the country's economy, in essence it has become a socio-economic phenomenon of many countries of the world, since it is due to the constant and prolonged growth of negative processes in the economy. In particular, the size of the budget balance affects the amount of aggregate demand and income, the price level, the state of the balance of payments. Recognition of the objectivity of the budget deficit in the conditions of market relations requires considering it as an objective economic category and studying the laws of its development. Recently, special attention has been paid to achieving stability in the development of the economy and the balance of the state budget in Kazakhstan. The deficit can be covered relatively easily by issuing government loans or issuing paper money. With a significant and chronic budget deficit, debts do not cover the needs of the state, which is provided by Additional (that is, outside the needs of commodity circulation) money emission, which leads to the development of inflation, violation of the laws of money circulation, depreciation of money, a decrease in real incomes and a decrease in the standard of living of the population.

The state is obliged to return borrowed resources. This imposes certain requirements on the choice of financing objects. When spending funds on investments, you need to be sure that they will pay off. At the same time, it is necessary to establish strict control not only over the use of funds directed to capital investments, but also over the income (profit) received from the investment

The article discusses the problems of the budget deficit, which is a complex financial and economic category, in which the relationship between the proportions of the budget system, the flows of state revenues are manifested and manifested. The budget deficit indicates an unstable situation in economic and financial activities..

Keywords: budget, budget deficit, state budget, budget policy, causes of deficit, public administration.